

Sivistyminen (*Lectio praecursoria*¹)

Seppo Niemelä

Etsin tutkimukseni kuluessa pitkään käsiteparia, joka tekisi oikeutta kahdelle vapaassa sivistystyössä oleelliselle näkökulmalle. Toinen koskee asioita, jotka nuorena mutta myös koko elämän ajan pitää opettaa, oppia ja osata. Ihmiskunta on kulttuurihistoriansa aikana kehittänyt runsaasti sellaista tietoa ja taitoa, jonka kestävät osat tulee välittää uusien sukupolvien käyttöön. Tutkimus ja innovaatiot lisäävät kiihtyvästi omaksuttavan määrää. Silti opetetun oppiminen on vain oppimisen niin sanotusti toinen puoli. Pohjoismaiset kansansivistäjät ovat käyttäneet paljon aikaa, vaivaa ja intoa sen todistamiseen, että sivistys on jotakin ihan muuta kuin suurikaan tieto- ja taitomäärä. Sivistysteoria kuvaa kahden lähestymistavan eroa käsiteparilla kasvatus ja sivistys. Etsin kuitenkin muuta ilmaisua siksi, ettei sivistyminen ole kasvatuksesta erillinen, spontaaniautonominen asia vaan tarvitsee etenkin alkuvaiheissaan kasvatuksen tuen.

Päädyin korostamaan sivistystyössä kahta käsitettä: opettaminen ja sivistyminen. Tuen tällä niitä kasvatustieteilijöitä, joiden mielestä jäänteeksi jäänyt sivistyksen käsite tulisi palauttaa aktiivikäyttöön. Sivistyksen paluun ongelma on, että sillä on monia ristiriitaisia konnotaatioita. Lukeneisuuden ohella hankala sävy on uushumanismin virittämä ajatus sivistymisestä itseä ylevöittäväenä kilvoituksena. Käy-

---

¹ Niemelä, Seppo 2011. Sivistyminen. Sivistystarve, -pedagogiikka ja -politiikka pohjoismaisessa kansansivistystraditiossa. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Kuopio: Snellman-instituutti. (Väitös 10.9.2011, Itä-Suomen yliopisto.)

tän sivistystä merkityksessä, jossa se alkoi pedagogisena käsitteenä kehittyä 1600-luvulla ja kasvoi uuden ajan kasvatustieteen keskeiseksi termiksi. Tällöin sivistys on perimmiltään ajatus uutta luovasta toiminnasta. Ihminen sivistyy siinä koko elämän ajan kestävässä vuorovaikutusprosessissa, jossa hän autenttisten potentiaaliensa varassa, maailmasta saamiensa kokemusten mukaisesti, itsekasvatuksena omaehtoisesti oppimalla kehittää yksilöllisen identiteetin ja omaehtoisen toimintakyvyn ja jossa ilmenee pyrkimys olemassa olevan ylittämiseen ja parempaan elämiseen muotoon. Suomen sana ”sivistys” ei ilmaise Bildung’in monimuotoista värikkyyttä yhtä hyvin kuin sen tekee esimerkiksi ruotsin bildning, jota sävyttää luomista tai muotoilemista ilmaiseva verbi bilda.

Opettaminen ja sivistyminen eivät nekään ole erillisiä käsitteitä. Ludvig Wittgenstein varmaan sanoisi, että niiden välillä vallitsee perheyhtäläisyyden muodostavia säikeitä. Hermeneutiikkansa lukeneille on selvää, että opetetun oppimisen ei ainakaan tulisi olla mekaanista muistamista, vaan siihen sisältyy tulkitseva ja luova sivistyselementti. J. V. Snellman dialektikkona lisää tärkeän näkökohdan sanomalla, että sivistys on opettamisen (tai kuten hän asiaa ilmaisee: kasvatuksen suppeassa mielessä) vastavaikutus. Ja vielä enemmän: omaa ajattelua kehittävään sivistymiseen tarvitaan opettuun kohdistuva ”epäilyn syntiinlankeemus, tiedonpuun hedelmän karvas jälkimaku”. Prosessi alkaa, kun oppijassa herää todistamisen ja oman vakaumuksen vaatimus. Opettaminen tässä mielessä ei vielä ole sivistämistä, vaikkakin se voi tuoda siihen ainesta ja hyvä opetus voi käynnistää sivistymistäkin. Toisaalta käyntiin lähtenyt sivistysprosessi saattaa nostaa esiin tarpeita saada opetusta.

Yhteyksistä huolimatta käsitteiden erottaminen on hyödyllistä, myös vapaan sivistystyön identiteetille. Opettaminen on johdettu verbistä opettaa. Kausatiivisena ja transitiivisena muuttamisjohdoksena se tarkoittaa sananmukaisesti oppijan varustamista opilla tai opetuksella. Opettamisen sisällöt voi kuvata ennalta päätettyinä, standardoituina ja formaalisina opetussuunnitelmina, joiden mukaiset opetus sisällöt pyritään opetuksen tai oppimisen ohjauksen avulla välittämään, tulokset mittaamaan ja antamaan niiden omaksumisesta todistus. Ni-

mitän opettamisen osaamista Bengt Gustafssonin seuraten välityspedagogiikaksi. Nykyajan sivistystyössä välityspedagoginen opettaminen on mm. opetushallinnon korostaman tutkintotavoitteisen paineen vuoksi otettava vakavasti, vaikkakaan se ei korostu pohjoismaisen kansansivistyksen traditiossa. Tunnetusti kansanopiston isähahmo N. Fr. S. Grundtvig ei hyväksynyt opintosuorituksia mittaavia kokeita eikä todistuksia. Hänestä niissä oli sivistymistä haittaava herruuden elementti.

Sivistyminen on johdettu verbistä sivistyä, joka refleksiivisenä ja intransitiivisena johdoksena ilmaisee subjektitarkoituksessa tapahtuvaa muutosta. Sivistysprosessin tulosta kuvataan monin tavoin. Pauli Siljander kiteyttää oleellisen yksilölliseksi identiteetiksi ja omaehtoiseksi toimintakyvyksi. Sivistyminen on yksilöllisiin potentiaaleihin perustuva, omaehtoinen, luova, autenttinen, ennakoimaton ja sellaisena välttämättä nonformaalinen prosessi, joka Snellmanin sanoin syntyy hedelmänä indiviidin omasta työstä taustanaan myös elämäkokemus. Sivistymiseen sisältyy eri tavoin olemisen ja vallitsevan ylittämisen elementit. Snellman kuvasi tätä niin, että ihminen jättää jälkeensä tradition toisenlaisena kuin hän on sen itse omaksunut.

Kukaan ei voi tietää, tehdä tai ennakoida sivistymistä toisen puolesta. Silti sivistymistä voidaan – Grundtvigin edelleen hyvän ilmaisen mukaan – ”herättää, ravita ja valistaa”, minkä osaamista nimitän sivistyspedagogiikaksi. Vaikka nykypäivän vapaa sivistystyö sisältää välityspedagogista ainesta, sivistystyön oppilaitosten perimmäinen tehtävä ja niiden olemassaolon perimmäinen syy on nähdäkseni kuitenkin sivistyspedagoginen. Sivistystyö toimii välityspedagogiikkaa painottavan muun koulutuksen vaihtoehtona samaan tapaan kuin grundtvigilainen ”koulu elämää varten” toimi latinakoulun vaihtoehtona. Työni toivon mukaan osoittaa, miten rikkaan inspiraatiolähteen pohjoismaisen kansansivistystyön perinne tarjoaa nykypäivän sivistystyölle. Tämä on myös vapaan sivistystyön oppilaitosten arjessa ja käytännössä elävää perintöä, vaikka sitä ei ole paljoakaan teoreettisesti tarkasteltu.

Opettajaa opettamisen ja sivistymisen käsitteiden erottelu auttaa suunnittelemaan työtään niin, että oppimisen molempia aspekte-

ja käytetään tietoisesti. Opettamisen ja sivistymisen osuus vaihtelee eri opetustilanteissa. Välityspedagoginen perusmuoto on kurssi, jossa päättävänä on tietty ennalta päätetty tieto- tai taitosisältö. Sivistyspedagoginen ääriesimerkki on opintopiirin ruotsalainen perusmuoto, jossa oppiva ryhmä päättää itse kaikesta yhdessä oppimisen tavoitteita, sisältöä ja muotoa myöten. Useimmiten välitys- ja sivistyspedagogiikat lomittuvat toisiinsa.

Yksi tapa ilmaista sivistymisen tavoite on se, että ihminen ”kasvaa mittoihinsa”, löytää ”omat juttunsa” ja tulee sellaiseksi, jonka hänen yksilölliset potentiaalinsa mahdollistavat. Elinikäisen oppimisen tavoitteissa tähän viittaa persoonallisuuden toteuttaminen (personal fulfilment). Opettaja voi tukea mittoihin kasvamista – Mikael Uljensin sanoin – luomalla sellaisen ”pedagogisen sfäärin, jossa yksilö voi työstää ajatteluaan, arvostuksiaan ja toiminnallisia kompetenssejaan”. Tässä sfäärissä vuorovaikutuksella on avainasema sekä kansansivistyksen ”elävää vuorovaikutusta” korostaneessa perinteessä että sivistysteoriassa. Samalla vertaisryhmän vuorovaikutus tukee aktiivisen kansalaisuuden kehittymistä. Vuorovaikutus ja dialogi sivistymisen ytimenä tuo sivistyspedagogiikkaan sosiaalipedagogisen latauksen. Uusin laki vapaasta sivistystyöstä häivyttää hankalasti sivistystyön tarkoituksesta sen persoonallisuutta kehittävän ytimen mutta tulkitsee sivistystyön pedagogiikkaa samoin. Sen mukaan sivistystyössä korostuvat omaehtoinen oppiminen, yhteisöllisyys ja osallisuus, ja nämä antavat sivistystyölle sen erityisleiman.

Grundtvigilaisen kansanopiston dialogin neljä kehää antavat hyvän sivistyspedagogiikan omaehtoisuuden, yhteisöllisyyden ja osallisuuden jäsennesspohjan. Samalla ne kartoittavat oppimisen ja kasvun sosiaalisia ehtoja. Oleellisia näkökohtia ovat vuorovaikutus opettajan ja oppijoiden välillä, oppijoiden kesken, oppilaitoksen ja yhteiskunnan välillä sekä nykyajan ja historian välillä. Käsittelen näitä lyhyesti.

Opettajan ja oppijan suhteessa sivistysteoreetikot korostavat sosiaalipedagogi Herman Nohlin kehittämää käsitystä pedagogisesta suhteesta. Sen perustana on jokaisen ihmisen sivistyskykyisyys, ja suhteen ydintä ovat toistensa vastavuoroinen tunnustaminen ja itse-toiminnallisuuden vaatimus tai odotus. Kaiken pohjana on ihminen si-

vistyskykyisenä tai sivistyvänä (Bildsamkeit). Tunnustaminen viittaa siihen, että opetussuhteen osapuolet tunnustavat toisensa tasa-arvoisiksi, itsemäärittelyyn kykeneviksi persooniksi. Käytännön sivistystyössä keskeinen itsetoiminnallisuuden vaatimus tai odotus kannustaa oppijaa tekemään sellaista, jota hän ei vielä osaa mutta johon opettaja uskoo hänen kykenevän. Vaikka Nohl rakensi käsitteensä vasta 1920-luvulla, asia osattiin kansansivistystyössä aiemmin, ja Grundtvig käy asiassa edelleen esikuvaksi. Hänen mukaansa sivistyssuhteen tulee perustua vapaudelle, josta pitää karsia herruuden elementit ja herranoikut. Opettajan tulee antaa oppijoille parastaan mutta ei alistaa heitä vallankäytön välineiksi. Luova tiedon hankkimisen tilanne syntyy kohtaamisen, dialogin, keskustelun ja kielen avulla.

Kansansivistyksen ilmeinen menestys sivistäjänä perustuu keskeisesti sen kykyyn saada aikaan sellaiset pitkäaikaiset pienryhmät, joissa ihminen voi kokea osallisuutta, joissa voidaan kehittää dialogin ennakkoehdot, joissa käytetään vertaisoppimista tehokkaasti hyväksi ja joissa syntyy sosiaalista pääomaa. Aito dialogi on vaativaa, ja sen ennako- ja prosessiehtojen aikaansaaminen on sivistysopettajan ammattitaidon ydintä. Myös tässä sosiaalipedagoginen kokemus voi antaa paljon sivistystyölle. Mahdollisuus yhteisössä oppimiseen pitäisi olla erityisesti niiden ulottuvilla, joille yksilön ponnisteluun rakentuva oppiminen ei sovi. Tämä korostuu aikana, jona koulutus perustuu vaihtuviin kursseihin ja jona yhteisöllisyyden tarve saattaa ohjautua myös kyseenalaisiin yhteisöihin.

Perimmiltään sivistyminen rakentaa maailmasuhdetta. Siihen sivistysopettajan tulee antaa parasta siitä, mitä ihmiskunta on tähän mennessä saanut aikaan. Vuorovaikutus nykyajan ja ihmisen kulttuurihistorian välillä on yhtä keskeinen kuin Grundtvigin päivinä. Silti sivistysopettaja tietää: uusi sukupolvi syntyy aina uuteen maailmaan ja joutuu löytämään omat tapansa selvitä uusissa oloissa. Erityisen tärkeä näkökanta on aikana, jona maailman muutos on nopeaa. Parhaallakaan nykyopettajalla ei voi olla tietoa siitä, minkälainen tietotekni- sen, ekologian rajoista tietoisien ja globaalien aikaa elävän sukupolven sivistys tulevana vuosina on. Sukupolviaspektiin sisältyy jo itsessään rakenteellinen sivistyksen uudistumisen välttämättömyys. Uutta suku-

polvea tulee kannustaa olemassa olevan ylittämiseen ja paremman elämänmuodon kehittämiseen. Tämä luo pohjan myös osallistumiselle ja vaikuttamiselle. Aktiiviseen kansalaisuuteen tarvitaan sekä demokratian kehityksen ja kansalaisuuden perusasioiden opettamista että sivistäviä, itsenäistä ajattelua, omaa harkintaa, yhteistyö- ja toimintakykyä kehittäviä kasvuprosesseja.

Käytän tutkimuksessani opettamista ja sivistymistä myös kulttuurikritiikin lähtökohtana, mm. suhteessa nykyiseen yliopistouudistukseen. Tässä lisään asiaan yhden näkökohdan. Sanotaan, että ihmisellä on taipumus pitää itseään viimeksi keksimänsä koneen kaltaisena. Opettaminen muistuttaa tänään tietokoneen ohjelmoimista ja tietosisältöjen varastoimista. Mutta ongelma on, että tietokone ei – ainakaan toistaiseksi – ole luova, ei yksilöllinen, ei omaehtoinen, ei autenttinen eikä ennakoimaton. Ohjelmoitu kone tai oppilas ei tee innovaatioita. Siksi tarvitaan vastaliikettä, jossa sivistyspedagogiikan keinoin edistetään omien potentiaalien, myös itsenäisen ajattelun, yksilöllisen identiteetin ja omaehtoisen toimintakyvyn kehitystä. Tämä mahdollistaa sen, että jokainen voi toteuttaa itseään ja löytää ”omat juttunsa”, millä on tavaton motivoiva, energisoiva ja myös tervehdyttävä voima. Tässä vapaa sivistystyö voi olla laboratorio, joka antaa tärkeitä virikkeitä koulutukselle.